

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Luther aan de Hoogeschool

Harvard Depository
Brittle Book

R E D E,

UITGESPROKEN IN EENE OPENBARE LES

AAN DE

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM,

den 12^{den} November 1883,

DOOR

DR. J. J. VAN TOORENENBERGEN

AMSTERDAM

HÖVEKER & ZOON

1883

608.2
L97.9
T672 L

608.2
L97.9
T672L

Luther aan de Hoogeschool

REDE,

UITGESPROKEN IN EENE OPENBARE LES AAN DE

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM, DEN

12de NOVEMBER 1883,

DOOR

DR. J. J. VAN TOORENENBERGEN

=

AMSTERDAM

HÖVEKER & ZOON

1883

608.2
L97.9
T6728

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY
CAMBRIDGE MASS.

Ik voldoe aan het vereerend verlangen van ambtgenooten en vrienden met de uitgave van deze Rede, waarmede ik het „Lutherfeest” op mijne wijze hielp vieren. Eene menigte van aantekeningen wordt teruggehouden, omdat het kostelijk boek van Dr. Julius Köstlin: Martin Luther, Sein Leben und seine Schriften (Zwei Bände), in de „Anmerkungen” voor des begeerigen de heenwijzing bevat naar al de bronnen, waar de meeste der bijzonderheden, welke ik uit het door mij gekozen gezichtspunt deed beschouwen, te vinden zijn.

V. T.

M. H.!

Geen feestgedruisch is noodig om in de theologische gehoorzaal een weerklank te wekken op de dankbare viering van het vierde eeuwgetijde na het geboortejaar van den man, die in de nieuwe geschiedenis van het christendom eene geheel eenige plaats bekleedt. Gij hebt Maarten Luther genoemd, en gij weerspreekt mij niet, wanneer ik hem die plaats toeken. Had zijn getuigenis tegen den grondtoon der Middeleeuwen, die in Kerk en Maatschappij den boventoon eischte, niet kunnen geboekstaafd worden, dan zou de boekdrukkunst geene nieuwe geschiedenis voor de volken van het Westen hebben doen schrijven, en indien aan zijn zielsoog de bedekte schat van den godsdienst in geest en waarheid niet zoo klaar was ontdekt geworden, het weder ontdekken van Amerika zou de gedaante van de westersche volken wel verguld, maar zeker niet vernieuwd hebben.

- Geen wonder dan, voorwaar, dat het door ons niet aan Duitschland wordt overgelaten, Luthers geboortedag na vier eeuwen te herdenken. Maar zou het misschien bevreemding mogen wekken dat daarvoor een opzette-

lijk lesuur bestemd wordt aan deze Hoogeschool? Het geschiedt in overleg met hare theologische faculteit; hare leden waren eenparig overtuigd van het gepaste om ook in haren kring dien dag niet als onopgemerkt te laten voorbijgaan. Wat de Theologie aan Dr. Martinus Luther te danken heeft is wellicht nog niet genoeg erkend geworden: dit beter te doen uitkomen zou even gepast zijn op dezen kathedraal als het in overeenstemming wezen zou met de hulde, die de gansche Evangelische Kerk aan de nagedachtenis van haren grooten Voorganger brengt.

Toen Johan von Staupitz, de Vicaris der Augustijnerorde in Duitschland, den jeugdigen ordebroeder van Eisleben drong om naar de doctorale waardigheid te staan, meende hij daardoor niet slechts de jeugdige Universiteit van Wittenberg te helpen bevorderen en versieren, maar hij voorzag, dat God dezen man tot grooter dingen gebruiken zou. Hij was overtuigd dat eene gezonde en op hare eigene grondslagen gevestigde theologische wetenschap voor den welstand der Kerk en voor de hoogste belangen van het christen-rijk een hoofdvereischte was. Voor haar speurde hij in Luther veel beloovende krachten en gaven; de uitkomst heeft geleerd, dat von Staupitz zich niet bedroog.

Het zou eene waardige hulde aan den Hervormer zijn, M. H., wanneer zijne verdiensten als Godgeleerde opzettelijk geschetst werden, niet om te bewijzen wat geen bewijs noodig heeft, maar om in het licht te stellen hoe veelzijdig, hoe opbouwend en positief hij voor de theologische wetenschap is werkzaam geweest, hoe

hij haar in menig opzicht heeft vooruitgebracht, en bepaaldelijk hoe hij in de organische ontwikkeling van de kennis der christelijke waarheid, door de vereeniging van onderscheidene geestesrichtingen, die als soms ver uiteenlopende draden in het weefsel der geschiedenis van het christendom liggen, een onmisbare schakel mag genoemd worden.

Ik zal niet beproeven in dit vluchtig uur voor deze schoone taak ook maar de volledige schets te ontwerpen, maar wel wensch ik in den omtrek van dit onderwerp eenige oogenblikken met u te verwijlen. Laat mij u althans mogen overtuigen dat wanneer wij, zooals meestal geschiedt, ons den Hervormer voorstellen als den kloosterling, uit zijne cel zich opmakende om den strijd tegen den aflat en straks tegen het Pausdom te strijden, of als den held, die voor Keizer en Rijk staat in het Augustijner-ordeskleed en in al de kracht zijner overtuiging, dat de zondige mensch niet gerechtvaardigd wordt dan door het geloof in Christus, wij dan den ganschen Luther nog niet voor den geest hebben. Laat mij, zeg ik, u hem mogen voorstellen in de betrekking, waarin hij door zijn geestelijken leidsman en door zijn vorst, die hem hadden leeren kennen en waardeeren, gebracht werd, ik bedoel den akademischen werkkring. Ik wensch voor u in het licht te plaatsen, wat Luther aan en voor de Hoogeschool is geweest: daarbij moet ons van zelf in het oog vallen wat de Hoogeschool voor de Hervorming geweest is.

Toen den 18^{en} October van het jaar 1502 de Univer-

siteit te Wittenberg werd ingewijd, vergeleek een der predikers die kleine stad bij den berg Libanon, den witten berg, en hij voorspelde dat van dien „witten berg” de stroomen der wijsheid zouden afdalen. Het was dezelfde Franciskaner monnik, Dr. Fleck, die, toen hij vijftien jaren later de beroemde stellingen tegen den aflat in zijn klooster te zien kreeg, uitriep: „Ha, dat is de man, die het doen zal.” Er was tusschen die beide uitspraken een verband, dat den scherpzinnigen man misschien ontgaan kan zijn, doch dat ons niet ontgaan mag.

De invloed, dien de wetenschappelijke studie gehad heeft onder de factoren, die Luther gemaakt hebben tot hetgeen hij geworden is, is eenerzijds stellig te hoog, en onzerzijds misschien te laag aangeschreven. Wanneer gij den laatsten bestrijder van de Hervorming hoort, ik bedoel den schrijver van die *Geschichte des deutschen Volkes am Ausgange des Mittelalters*, dan heeft Luther aan de Hoogeschool te Erfurt een goddeloos humanisme ingezogen en „dat jongere duitsche humanisme, in wezen en vrucht hemelsbreed verschillende van het andere,” zal de oorzaak zijn geweest van „die folgenschwere Revolution,” welke wij de Hervorming noemen. Daar kwam, volgens Dr. Jansen, de middelpunt-schuwende kracht van een aan zich zelve en aan alles vertwijfelend gemoed bij, dat zich op den waan van een alles goed makend geloof wierp, en zoo werd Luther, onder gunstige omstandigheden in Kerk en Staat, de aanlegger van dien opstand.

Wij worden dus al aanstonds naar eene beroemde Hoogeschool verwezen om den man, wiens geboortedag

wij vierden, te leeren begrijpen. Laat ons zien, wat hij te Erfurt al en wat hij er niet geleerd heeft.

Wanneer Luther in zijn volgend leven van Erfurt sprak, dan roemde hij de heerlijkheid van de daar gevestigde Universiteit met levendige kleuren. Wat hij er deed is ons nauwkeurig bekend geworden. Hij oefende zich daar eerst in de propaedeusis voor de rechtsgeleerdheid, waartoe, gelijk voor alle toenmalige studie, inzonderheid een cursus van filosofie behoorde. Logica, Dialectica en Rhetorica moesten den grond leggen tot de behandeling van allerlei vraagstukken, aan de onderscheidene deelen der natuurwetenschap verwant, omtrent de bepaling van den oorsprong en het bestaan der dingen, en ingericht naar de categoriën der scholastieke methode, zonder empirisch onderzoek. Daar benevens werd vooral te Erfurt aan de beoefening van de klassieke letteren, bepaaldelijk aan latijnsche spraak- en letterkunde, eene ruime plaats in de leervakken toegevoerd. Dit maakte die Universiteit tot eene kweekplaats van humanistische studie; zelfs de ijverige voorstanders der scholastieke godgeleerdheid, een Trutvetter en Usingen, toonden hunne ingenomenheid met de klassieke schrijvers door hunne schriften telkens aan te halen in hunne disputatiën. Er begon zich hier gedurende den tijd, dien Luther er doorbracht (1501—1505), inderdaad eene school te vormen van mannen, die eene nieuwe richting voor hunne studiën kozen. Maternus Pistoris inzonderheid wekte bij niet weinige studenten eene levendige belangstelling voor de schoonheden der latijnsche dichters: zij noemden zich zelve „poëten” en zij waren het, die den aanvang maakten van de later zoo algemeene

gewoonte om hunne duitsche namen met grieksche en latijnsche te wisselen. Van dezen nu waren vooral Crotus Rubianus en Johannes Lange met Spalatin Luthers vrienden en studiegenooten. Ongetwijfeld hebben zij invloed gehad op den gevoeligen jongeling, en het mag aan dien invloed wel worden toegeschreven, dat Luther in weerwil van een langdurig kloosterleven en van zijne eerst zoo ascetische beoefening van hetgeen voor hem het hoogste belang werd, niet ophield een open zin te hebben voor de natuurlijke zijden van het menschelijk leven, en bepaaldelijk ook dit, dat hij in taal- en toonkunst zooveel heeft vermocht. Met dat al heeft hij veel meer dan de anderen in zijn kring, die onder de humanisten roem verwierven, zich aan de traditioneele wetenschap gehouden. Men noemde hem evenmin als hij zich zelve een „poëet“: hij heette „de geleerde filosoof“. Volgens Melanchthon heeft er bij hem toen maar al te veel ontbroken aan het „fideliter didicisse artes“. De praeceptor Germaniae, in zoo menig opzicht later zijn praeceptor, zegt van de studiën, die zijn vriend te Erfurt pleegde, dat hij te zeer in de „spinosa Dialectica ejus aetatis“ geraakte, maar dat hij er een meester in werd en dat zijne geestesgaven (zijn „ingenium“) de bewondering wekten van de geheele Academie. Nu, Luther heeft het niet te beklagen gehad, dat hij in de wapenkamer der scholastiek, waaruit men hem eenmaal zou bestoken, geen vreemdeling gebleven was. Doch niet slechts in dit opzicht heeft de studie-tijd, te Erfurt doorgebracht, vruchten gedragen. Al zijne geschriften uit latere dagen vertoonen de sporen van een ijverig gebruik van de werken van Cicero, Virgilius,

Livius, en tevens de overvloedige blijken dat hij, zooals Melanchthon zeide, deze schrijvers gelezen had „ut humanae vitae doctrinam et imaginem, non verba tantum ut pueri excerperet.“ Intusschen wat hij geworden is, heeft hij slechts voor een bescheiden deel aan zijne academische opleiding te danken gehad. Hij verklaarde later „dat in zijn tijd te Erfurt niet éene echt christelijke predikatie of voorlezing gehouden werd“; hij kreeg er geen enkel „Evangelium oder Psalmlein“ te hooren. Maar toch was het er wel gebeurd, wat hij later óók uit zijne jeugd verhaalde, dat hij namelijk philologen in hun redetwisten met geestelijken had hooren spreken van „eene andere leer, die zij in de schriften van Profeten en Apostelen vonden.“

Die „andere leer“ was voorwaar niet de leer, die onderwezen werd in het Augustijnen-klooster, waar de twee-en-twintigjarige Magister philosophiae, na slechts korten tijd het Corpus juris in handen gehad te hebben, zich aan de Kerk en de Theologie kwam wijden. Doch dit was het eigenlijk doel niet, waarmede hij het klooster binnentrad. Hij had van zijne jeugd af ernstige gedachten, die hem geen rust lieten, en er behoefde niet veel bij te komen om hem tot het besluit te brengen monnik te worden. De kloosterling was de „homo religiosus“: deze middeleeuwsche voorstelling was ook aan Luther eigen. Hij kwam in het klooster de verwezenlijking zoeken van zijn religieus ideaal en de rust voor een hart, waarin de levendigste bekommering omtrent zijn eeuwig welzijn de doorgaande stemming was. Hoezeer het hem ernst was, vernemen wij uit zijne eigen verklaring: „Indien ooit een monnik den

hemel verwierf door het waarnemen van de kloosterplichten („durch Möncherei“), dan zou ik er gekomen zijn.“ Doch meer zegt dit, dat de kloostervader Johann Nathin in andere gestichten, welker visitatie hem was opgedragen, dezen broeder Martinus ten voorbeeld stelde voor anderen als „eene wonderbaar tot het geestelijke bekeerden Paulus“. Wij mogen daarin wel een blijk zien van dat waarheidlievend karakter, hetwelk in zijn gansche leven en in al zijn werk doorstraalt en hem in het doortrekken van zijne beginselen zóo ver deed gaan, dat hij geen vrees voor eenig uiterste scheen te kennen, zóo ver, als noodig was zou hij **R e f o r m a t o r** wezen.

In het Erfurtsche Augustijnen-klooster was intusschen ook ernstige studie niet vreemd. Niet te vergeefs waren de regelen voor de congregatie der Observanten, waartoe het door Luther gekozen gesticht behoorde, onder den Vicaris Staupitz pas herzien en er was plaats voor een *studium generale* niet alleen, ten behoeve van monniken uit verschillende kloosters, maar in het bijzonder ook voor de beoefening van de theologische, of liever kerkelijke wetenschap. Ook was de geest der regelen van Augustinus daar niet zóo ver geweken, dat de heilige Schriften der christenheid er aan de bewoners niet in handen kwamen. Het is een verhaal, hetwelk geen geloof verdient, dat Luther in het klooster den Bijbel als eene wondergave zou hebben gevonden, en evenmin is het waar, dat men hem dien schat zou hebben ontnomen. Hij heeft in het klooster te Erfurt den Bijbel gebruikt en goed gebruikt, hem gelezen en herlezen en leeren verstaan. Ook bleef hij kweekeling der Universiteit, gelijk onder zijne kloosterbroeders meer

dan een van hare leeraren geteld werd. Onder dezen vond de nominalistische richting van Gabriël Biel hare volgelingen, en ook Luther sloot zich bij haar aan. In later jaren kon hij vaak met ingenomenheid van Occam's scherpzinnige definitiën en partitiën gewagen, ook toen hij reeds lang deze wijsheid niët meer begeerde. De vraag is zeker geoorloofd of het bestudeeren van de leeringen der Nominalisten, bij wie — denkt slechts aan Pierre d'Ailly en aan Occam zelve — vragen omtrent de transsubstantiatie en het pauselijk gezag gesteld werden, die zij op een antwoord moesten laten wachten uit onderworpenheid aan de groote kerkelijke autoriteiten, of die studie, zeg ik, gevoegd bij de lezing van de boeken van Gerson en Bonaventura, reeds toen niet bevorderlijk zal geweest zijn aan het vormen van meeningen, die nog eerst als booze geesten werden te ondergehouden, maar eenmaal mede stem kregen in zijne overtuigingen, toen Erfurts vaderen en leeraren hun gezag bij hem hadden verloren.

In het jaar 1508 werd Luther overgeplaatst naar het Augustijnen-klooster te Wittenberg. Het doel daarbij was, dat hij er den goeden naam van de jeugdige Universiteit zou helpen bevorderen. Zijn Vicaris Staupitz zocht voor die stichting jeugdige wetenschappelijke krachten, en zulk eene meende hij in dezen Magister artium te hebben gevonden. Blijkbaar had Staupitz de bedoeling, door eene degelijke opleiding van zijne jeugdige orde-broeders de „strikte observantie“ van de regelen en nog meer van den geest van Augustinus in de

orde te bevorderen. Althans tegelijk met „Frater Martinus Luder de Mansfelt“ vinden wij nog zes andere „Augustiniani“ in het Album van den Rector ingeschreven. De Wittenbergsche Universiteit bood voor de bereiking van dit doel meer waarborgen aan dan eenige andere. Door den Keurvorst Frederik den Wijze gesticht, was zij meer van de landsregeering afhankelijk dan de andere hoogeschole van Duitschland, aan welke nog de oude zelfstandigheid der universitaire corporatie eigen was. Door het absolute recht, dat deze had om zich zelve aan te vullen, was zij tegen alle vreemde inwerking veilig, maar stond zij ook voor de gevaren van eenzijdigheid, sleur en dogmatisme bloot. Deze wilden de wijze Keurvorst en zijn raadsman Staupitz geweerd hebben. Het werd er op aangelegd dat Luther hier de theologische graden zou verkrijgen. Dit bracht mede dat hij ten minste een semester als *Baccalarius biblicus* in zijne disputationen en voordrachten „bij den Bijbel blijven“ zoude. Daarna zou hij *Sententiarius* worden, met de verplichting over de vier dogmatische boeken van Petrus Lombardus voorlezingen te houden. Na twee semesters daarmede bezig te zijn geweest wachtte hem de rang van *Sententiarius formatus*, waardoor hem toegang gegeven werd tot het heiligdom der twee laatste boeken van de Sententiën. Zoo verkreeg de Doctorandus de *licentia magistrandi*, het recht om alle deelen der Theologie te onderwijzen, waarmede gewoonlijk de doctorale promotie gepaard ging. Voor Luther heeft zij eerst plaats gehad in 1512. Er verliepen vier jaren tusschen zijne inschrijving te Wittenberg en zijne opneming als lid

in den academischen Senaat, en deze jaren waren voor hem geen tijd van rustige en vruchtbare theologische werkzaamheid. Hij beklagde zich in 1509 in een brief aan zijn vriend Braun, Vicaris te Eisenach, over den last der philosophische studie, en drukte bij die gelegenheid zijn vurig verlangen uit naar degelijke theologie, „zulk eene, waaruit pit en merg te halen” was. De overgang tot dat beloofde land werd hem uit Erfurt nog eerst versperd. Immers in de aantekeningen van de Wittenbergsche theologische faculteit vinden wij op het jaar 1509: „Die 9 Martii M. Martinus Luder ad Biblia est admissus. Sed vocatus Erphordiam adhuc non satisfacit Facultati.” Hierbij schreef Luther later zelf: „Nec faciet, quia tuus pauper et sua obedientia nihil habuit. Solvat ergo Erfordia.” Uit latere brieven van Luther's hand blijkt, dat de Erfurtsche Hoogeschool in verband met het Augustijnen-klooster aldaar zijne promotie te Wittenberg heeft tegengewerkt. Het klooster wilde de kosten niet voldoen en de Hoogeschool heeft het trouweloos van hem geacht, dat hij niet promoveeren zou aan de school, waar hij zijne studiën had aangevangen. Waarschijnlijk hebben wij hier eene proeve van den tegenstand, die in de Augustijnerorde geboden werd aan de maatregelen van den Vicaris, welke tegenstand, zooals Dr. Kolde heeft aangetoond, in 1511 de aanleiding gaf tot Luther's zending naar Rome, waar Staupitz immers zijn vertrouweling gebruiken wilde tot het verkrijgen van de pauselijke sanctie op hetgeen hij in het belang der orde noodig achtte. Dit is zeker, dat Luther in 1509 naar Erfurt moest terugkeeren, om er den voor een Sententiarus gestelden

tijd door te zwoegen, terwijl men hem niet eens dien rang onbetwist liet. Het waren bange, doch hoogst gewichtige jaren, die hij na en ten gevolge van zijne eerste verplaatsing naar Wittenberg doorleefde. „Da ward ich wohl deponiert,” zeide hij er later van met den duit-schen studenten-term, die met ons „ontgroend worden” synoniem is. Het jaar, dat hij vóór zijn terugkeer naar Erfurt te Wittenberg doorbracht, was ook in een ander opzicht vruchtbaar; hij predikte veel in de kleine houten hulpkerk van het klooster, dat nieuw moest worden opgetrokken, en het was van die prediking dat Myconius schreef: „In dit ellendig gevaarte, 30 voet lang en 20 breed, hier en daar geschoord, waarin een oude predikstoel maar drie voet boven den grond stond, zoodat het veel op den stal geleek, waarin Christus geboren is, hier behaagde het Gode in dien tijd zijn Evangelie te laten verkondigen en zijn lieven Zoon als op nieuw te laten geboren worden en in doeken te laten winden, om aan de geheele wereld te toonen hoe schoon Hij zóo is en hoeveel troost Hij aanbrengt. — Geene van zooveel duizend dom- en parochiekerken had God tot zoodanige treffelijke prediking verkoren.”

Het was in dien zelfden tijd dat de prediker van de gerechtigheid des geloofs het groote Godswoord leerde verstaan: „De rechtvaardige zal door het geloof leven.” Het werd hem voor goed ontdekt toen hij Rome gezien had en dit voorwerp óók van zijne afgodische vereering hem uit de hand viel. Nu werd het hem duidelijk dat hij nergens op aarde, zelfs te Rome niet, vinden kon wat hij in de kloostercel reeds zoo lang en met zoo veel

ernst had gezocht, en dit maakte hem vatbaar om Gods Woord te verstaan en Gods gave aan te nemen. Dit onderwijs heeft hij niet van een aardschen leermeester ontvangen.

Het was door het beleid van Staupitz dat Luther in 1512 naar Wittenberg terugkeerde. Zijne aanstelling tot sub-prior in het klooster aldaar maakte aan allen tegenstand een einde. Door hetzelfde beleid is het geschied, dat deze aanstelling geen verhindering bracht in de uitvoering van het plan van den Vicaris, dat zijn gunsteling de doctorale waardigheid en een vasten academischen leerstoel zou verkrijgen. Het mocht ook niet baten dat Luther zich hiertegen op zijne vermeerderde werkzaamheden beriep: de regel van Augustinus duldde geene andere vrijheid dan die, welke bestaat in vrijwillige gehoorzaamheid. Dus zocht en verkreeg hij hoed en ring met de licentia magistrandi, en het klooster behoefde over de kosten geen zwaarigheid te maken, daar de Keurvorst door zijn rentmeester de noodige 50 Rhijnsche guldens deed uitbetalen. Menigeen heeft wel gedacht dat het dezen prijs nog eenmaal waard zou zijn met den ring er bij, die in het Museum te Brunswijk bewaard wordt, indien wij de theses konden lezen, met welke verdediging de promotie plaats had, doch dat zij niet bewaard gebleven zijn is dunkt mij bewijs genoeg dat de inhoud niet veel beteekende. Er zullen zeker geene voorstellen tot reformatie in zijn voorgekomen: trouwens Luther was geen reformator van beroep.

Wat Staupitz op het oog had is zeer duidelijk zichtbaar in zijn aftreden uit het professoraat toen Luther promoveerde. Hij zorgde daarbij dat de jonge Doctor

door de faculteit gecoöpteerd werd. Althans wij lezen in hare Annales op het jaar 1512, na de aanteekening van den dag zijner promotie (9 October): „Vicesima secunda die Octobris, quae erat sexta feria post Lucae, Rever. Pater Magister noster Martinus Lutherus, Ordinis Fratrum Eremitarum S. Augustini, in Senatum Theologicum juxta Facultatis Statuta relatus est.”

Van dit tijdpunt af, M. H. zien wij in Luther's leven eene werkzaamheid aanvangen, die al onze aandacht verdient. Niet zoozeer wegens den grooten omvang en de veelzijdigheid, die haar anders genoeg doen uitkomen, maar bovenal omdat zij in het tot stand komen van de Reformatie zoo groote beteekenis heeft gehad.

Inderdaad is de Reformatie van de Wittenbergsche Universiteit uitgegaan. Ik deed u reeds opmerken, dat deze stichting door de wijsheid van haren stichter beperkt was in de vrijheid om zich vast te zetten in eene bepaalde methode of in oud of nieuw vooroordeel; zij was van den aanvang van haar bestaan af en werd steeds meer onder de opvolgers van keurvorst Frederik onafhankelijk van de Kerk, eene vrije Universiteit, door het Staatsgezag in dit haar kostelijkst privilege gehandhaafd. Zoo kon bij haar een Hoogleeraar geplaatst worden en blijven ondanks allerlei tegenstand. Frederik de Wijze is door deze inrichting van zijne Hoogeschool meer dan hij bedoelde dienstbaar geweest aan de Hervorming. Zelf bleef hij aan de Roomsche Kerk gehecht tot zijn einde toe in 1525, doch zijne wijsheid en rechtvaardigheid was het, die den tegenstanders van Luther

beletten hem en in hem der Hoogeschool geweld aan te doen. Hetzelfde gezag bezorgde aan de Universiteit ook dit, dat de nieuwe Hoogleeraar als „Doctor der H. Schrift” kon optreden en werkzaam zijn. Kortom, te Wittenberg en dáar alleen was in den aanvang der zestiende eeuw plaats voor een leeraar, die het licht op den kandelaar stellen en daardoor wezenlijk hervormer zijn kon, m. a. w. die in de plaats van de „Sententiën” der scholastiek de meening van Gods Geest kon doen gelden.

Op eigenaardige wijs ving Luther aan, toen hij in 1513 voor een groot aantal toehoorders voorlezingen begon te houden over de Psalmen. Het was eene ongehoorde zaak dat een academisch leeraar een boek der H. Schrift afzonderlijk drukken liet en het zijnen toehoorders in handen gaf, om tusschen de wijd uiteenzette regels zijne aanmerkingen op te teekenen. Nevens de Psalmen behandelde hij den Brief aan de Romeinen: wel opmerkelijk en geheel in overeenstemming met zijne eigene ervaring. Eerst de Liederenbundel, waarin hij den rechten toon geleerd had, toen zijn hart schreeuwde naar licht en troost, en daarna de Brief, waarin het antwoord op de groote vraag van het Godzoekend hart gegeven wordt met eene volledigheid als in geen ander van de gewijde Schriften. In die eerste Voorlezingen heeft Luther niet gepolemiseerd tegen de Kerk en hare leer, maar veel méer rekenschap gegeven van hetgeen hij bij ervaring had leeren kennen. Intusschen kon hij niet sterker en meer afdoende reageeren tegen de scholastieke Theologie, die opging in operatiën der Logica op de kerkelijke leerstukken, wyl hij van de feiten der openbaring en des geestelijken levens uitging. Den Brief aan

de Romeinen had hij lang voor zichzelf bestudeerd naar zijne eigenaardige methode en met subsidia hermeneutica, die hij proefhoudend bevonden had, met meditatie, oratie en tentatie, en nu opende hij den daar gevonden schat voor een iegelijk, die ooren had om te hooren. Hij gaf getuigenis van het licht, dat hem was opgegaan, en hoe hij bij het erkennen van de gerechtigheid des geloofs, zooals God die heeft geopenbaard in Christus, „blijde geworden was, daar de gansche Heilige Schrift en de hemel zelf voor hem opening.” Het was eene professie en confessie tegelijk.

Hieruit hebben wij het te verklaren, dat Luther dezen brief in betrekkelijk korten tijd afhandelde, terwijl hij met den brief aan de Galatiërs eenige semesters lang bezig was. Hij ving hiermede aan op den 27sten October 1516, een dag, die in de geschiedenis der protestantsche Theologie opgeteekend sta. Want Luther's exegese moge van de later als alleen wetenschappelijk geijkte verschillen, niemand, die zijne verklaring van den brief aan de Galatiërs kent, zal des grooten mans oorspronkelijkheid en vooral zijne gave miskennen om het Schriftwoord aan de behoeften van hart en leven aan te leggen. Slechts Kalvijn heeft hem hierin overtroffen. Doch vooral moet niet vergeten worden, wat die uit- en openlegging van de schatten des Evangelies in dien tijd beteekende en uitwerkte. Laat Melancthon het zeggen, waar hij van deze voorlezingen gewaagt in het levensbericht, dat als voorrede in het tweede deel van de Opera Lutheri van 1546 gevonden wordt: „Toen Luther op dertigjarigen leeftijd de Heilige Schrift begon te verklaren, ging een nieuw licht op naar het oordeel van alle vromen en verstan-

digen. Het gezag, dat hij daardoor verwierf, was vooral daaraan toe te schrijven, dat men zien konde hoe al wat hij sprak niet op zijne lippen geboren werd, maar in zijn gemoed. Door het eigenaardige van zijne leerwijze werden de vromen aangetrokken, en den geleerden was het welkom, dat Christus met de Profeten en de Apostelen als het ware werden uitgeleid uit de duisternis en uit den kerker, en dat het onderscheid tusschen Wet en Evangelie, tusschen het Evangelie en de Philosophie, hetwelk althans bij Thomas en Scotus niet te vinden was, tusschen de geestelijke en de burgerlijke gerechtigheid weder werd te aanschouwen gegeven."

Men kan in waarheid het gewicht van deze academische voorlezingen onder de bewegende krachten van de Reformatie niet te hoog aanslaan. Geen aanval op de dwaling, geen opstand tegen de macht, die haar handhaven wilde, zou hebben kunnen te weeg brengen wat den naam van Hervorming verdient. Reformatie is wat anders dan revolutie: deze kan gemaakt worden door kracht en geweld, maar gene alleen door de werking van den Geest der waarheid. Wat dunkt u? Zou het protest tegen den aflat in 1517 hebben kunnen doen wat het gedaan heeft, indien niet de zedelijke motieven dier handeling vooraf waren opengelegd geworden door denzelfden mond, die het deed hooren? Zonder deze uitlegging van de Psalmen en de Brieven aan de Romeinen en de Galatiërs zouden de Theses misschien rumoer hebben gemaakt, maar geen zaad voor een nieuw leven in School en Kerk en Maatschappij geworden zijn. Nu konden zij het wachtwoord zijn voor eene tot den strijd met geestelijke wapenen toegeruste weer-

bare manschap, eene schaar van boden tevens, die wel-dra uitgingen om dat zaad te strooien op een akker, dien zij schier overal vonden toebereid. De beteekenis hiervan was des te grooter door de aantrekkingskracht, welke alom uitging van den roem der Universiteit van Wittenberg, inzonderheid wegens dezen leermeester, die de daad bij het woord en het woord bij de daad voegde. Haar album toont ons in het jaar 1520 eene verdubbeling van het getal studenten, dat vijf jaren vroeger bereikt werd. (In 1515 : 218 en in 1520 : 579).

Wat de gehalte van Luther's theologischen arbeid in dezen bloeitijd zijner academische werkzaamheid teekent, dit valt eerst recht in het oog wanneer wij opmerken welke onderscheidene elementen — vergunt mij dit woord — hij in zijne theologie opnam en verwerkte. De studie van Augustinus, die hem jaren lang bezig hield, leidde hem tot eene consequente dogmatische ontwikkeling van de leer der genade, zonder dat hij in een intellectualisme verviel, waartoe het streven naar consequentie hem zoo licht had kunnen brengen. Het bleek hem enkel te doen te zijn om een vasten grondslag voor de beantwoording van de praktische vragen, aan wien de eere toekomt van onze behoudenis en welke zekerheid de geloovige heeft aangaande het hem in Christus geschonken heil. Nooit heeft hij de leer van Augustinus verloochend, doch in den tijd, waarin de denkbeelden rijpten, die hij in 1525 uitsprak in zijn boek: „Over den slaafschen wil,” schreef hij in 1520 zijn machtig tractaat: „Over de vrijheid van een christen-mensch,” „ein klein Büchle, so das Papier wird angesehen,” waarin hij „die ganze Summe

eines christlichen Lebens" beschreef, en dat hij op het punt van „de goede werken" gerustelijk aan Paus Leo opdragen kon. Voorwaar, Luther was geen dogmatist: hij eerde en kende geen theologie, die niet in het persoonlijk leven geworteld was, waarvan hij de waarheid en waarheen hij den weg in Christus gevonden had. Van hier uit betrad hij met open hart en dus met open oog en met vasten tred ieder veld van onderzoek. Daarbij toonde hij een echt kritischen zin, die hem voor dwalen behoedde, omdat die niet maar door den moed tot ontkennen gescherpt werd, maar door zijn zedelijk, eerlijk karakter, dien echt kritischen zin, dien ik de waakzaamheid in de wetenschap zou willen noemen en die immers met de grond-eerlijkheid van het echte christendom een is. Wij vinden er een bewijs van in zijn oordeel over een veel gebruikt en veel gezag hebbend traktaat, zoo het heette van Augustinus, „Over de ware en valsche boete." Toen de tijd gekomen was, dat hij de schriften van dezen kerkvader niet meer, als vroeger, verslond, werd hij overtuigd dat dit geschrift niet van den Bisschop van Hippo afkomstig was, en zijn oordeel rustte op zulke stevige gronden dat het voor geen tegenspraak vatbaar geacht wordt. Zijn oordeel, ter loops geuit, over den brief van Jacobus en de Apocalypse, breng ik hier niet bij: het is meer als eene appreciatie van den inhoud dan als een resultaat van onderzoek aan te merken. Doch vooral blijkt de virtuositeit van den theoloog in de zelfstandigheid, waarmede Luther de geestesrichtingen, die hem aantrokken, wist te assimileeren zonder er in te worden medegesleept. Wij weten met hoe groote ingenomenheid hij Tauler's

predikatiën had leeren kennen. Zijne vrienden, Lange en Spalatin, vermaande hij, zich toch met dien edelen mysticus bezig te houden; op den kansel zelfs haalde hij hem aan. En hoe rijk maakte hem de vondst van de „Deutsche Theologie,” dat merkwaardig boekskén uit de veertiende eeuw. Het was het eerste wat hij in druk gaf (in 1516) en eerst zelf doopte, daar hij den vondeling oprapte „zonder titel en zonder naam”: „ein Bûchlein vom rechten Unterschied was der alte und neue Mensch sei.” Het waren geschriften naar zijne meening, „die meer ware theologie behelsden dan bij al de schoolgeleerden van al de Universiteiten te vinden was;” kostelijke overblijfselen, zeggen wij, van eene geestesrichting, die als een gouden draad door de kerk- en ketterhistorie der eeuwen heenloopt, maar des te verleidelijker, en bedenkelijk wegens de neo-platonische denkbeelden, die er niet vreemd aan zijn, vooral wegens die phantastische voorstelling van een absoluut wezen, tegenover hetwelk de persoonlijkheid slechts eene absolute nietigheid zijn kan, waardoor aan deze mystiek een karakter eigen is, dat schade en afbreuk doet aan het besef van 's menschen zedelijke verantwoordelijkheid, dat is aan de zenuw van het christendom.

Maar ziet nu, hoe Luther staat in het midden dezer stroomingen, die zoo verleidend, dus sprak hij, „in deutscher Sprache sich ergieszen.” Van grooten invloed zijn zij op hem geweest: zijne eigene „neue Sprache”, zooals hij zijn geloofsidioma noemde, en ook zijn Duitsch is er in gedoopt en geadeld, maar des te opmerkelijker is het dat juist in dezen tijd, waarin Tauler en de Deutsche Theologie in zijne handen en op zijne lippen

waren, zijne prediking bij toeneming praktisch was en ethisch in merg en been. O ja, hij predikt onverzwakt: „Christus alles en in allen,” maar niet ten kosten van de praktijk der heiliging. In zijne leerredenen en in zijne commentariën, dat is in zijne academische lessen, wordt met de gerechtigheid des geloofs steeds de gerechtigheid des levens voorgesteld als één ondeelbaar geheel. Hij ziet de aanwezige zonde niet voorbij in den geloovige, en terwijl hij de vergevende genade in Christus prijst is het zijne leer, dat de vergeving der zonden alleen is weggelegd voor den mensch, die zichzelf geene enkele zonde vergeeft. Hij leert met scherp ijver dat het niet uit de werken is, dat iemand gerechvaardigd wordt, maar evenzeer dat niemand behouden wordt zonder zulke werken, die Gode behagen, omdat zij in de gemeenschap met Christus gedaan worden. De tijd zou mij ontbreken, M.H., wanneer ik aan den lust geen weerstand bood om dit met de eigen woorden van den Hervormer te staven. Eén feit slechts. De eerste uitgave van de Deutsche Theologie is van 1516, de tweede meer uitvoerige van 1518, en daartusschen de dag van de Theses (31 October 1517), van welke immers de eersten dus luiden :

„1. Onze Heer en Meester Jesus Christus, als Hij zegt: doet boete en geloof het Evangelie, wil dat het gansche leven der geloovigen boete zij.

„2. Dat woord boete kan niet verstaan worden van de sacramenteele boete, d. i. niet van de biecht en de voldoening, die plaats hebben door des priesters hand.

„3. Evenwel, het beteekent niet slechts de innerlijke boete; ja, deze is nietig, wanneer zij niet ook naar

buiten allerlei dooding van het vleesch uitwerkt.

„4. Derhalve duurt de pijn (poena, boete en bestrafing) zoolang de haat van den berouwhebbende jegens zichzelf, d. i. zoolang de ware, innerlijke poenitentie duurt, namelijk tot aan zijn ingang in het zalig hemelrijk.”

Ik heb daar de beroemde Theses tegen den afaat aangehaald, M. H., en ik moet er nog meer van spreken. Die 95 Theses behooren tot de academische werkzaamheid van den Wittenbergschen Hoogleraar, zoo goed als zijne collegiën over de boeken der H. Schrift. Men heeft het wel eens zóo voorgesteld als ware op den 31^{en} October 1517 door Luther iets ondernomen, iets beproefd om eene Hervorming tot stand te brengen, of ook wel als ware toen door hem al vast de oorlog verklaard aan de Kerk en hare traditiën. Niets is onjuister dan deze voorstelling. Luther dacht in 1517 niet aan strijd tegen— veel minder aan afscheiding van de Kerk. „De Kerk kan niet dwalen, ieder lid echter kan het: en daarom wachte men zich van haar af te wijken,” — zoo leerde hij schier gelijktijdig met zijn optreden tegen den afaat. De reformatie, die hij bedoelde, bestond in verlichting en heiliging, inzonderheid van de geestelijkheid; hij bleef aan zijne kloosterorde met nauwgezetheid getrouw. Slechts verlangde hij eene „stricte observantie” van de leer van Paulus en Augustinus en bepaaldelijk aangaande „genade, geloof, liefde en deugden.” Hierin verklaarde hij te verschillen van Gabriël Biel: wat deze overigens leerde was goed. Immers sedert lang be-

klaagde hij zich over het gebrek aan ernst en getrouwheid bij den clerus, en met leede oogen zag hij, dat het volk met menschenlijke wetten, meeningen en bijgeloovigheden overstroemd werd. Als zijn vriend, de Proost van Leitzkau zich gereed maakt om de provinciale Brandenburgsche Synode bij te wonen, waarin over de verbetering van het leven der geestelijkheid moest worden gehandeld, dan schrijft hij hem: „Gij komt voor niet te zamen, indien niet gezorgd wordt dat het Woord van God niet langer worde verzwegen of vervalscht.” Was het wonder, dat het gevaarlijke van den afaathandel voor de praktijk van het christelijk leven hem geen rust liet? Het was op den 31en October 1517 niet eerst van gisteren dat hij die zaak aan een ernstig onderzoek wilde onderworpen zien. Reeds op den 10en Zondag Trinitatis in 1516 predikte hij naar aanleiding van Tetzels bedrijf „van de aflaten, die, ofschoon zij verdiend zijn door Christus en de heiligen, en daarom met alle eerbiedigheid moeten worden opgenomen, tot het ergste werktuig der hebzucht zijn gemaakt.” Er behoefde nog slechts bij te komen dat hij de zorgeloosheid en roekeloosheid zag toenemen bij hen, die in het bezit van een afaatbrief waren, om hem te doen beseffen, dat het de roeping van een Doctor Theologiae was, eindelijk aan dat onderwerp, maar nu principiëel en in zijn ganschen omvang, zijne aandacht tewijden en er de aandacht van de voorgangers in School en Kerk op te vestigen. Dit deed hij door het aanslaan van de 95 stellingen.

De eerste November was de vierdag der wijding van de slotkerk te Wittenberg, en tot de viering van dat feest behoorde ook dat de Universiteit iets open-

baar maakte over eenig wetenschappelijk theologisch onderwerp. Eenige maanden te voren was dat bij de tentoonstelling van de reliquieën der Kerk waargenomen door Carlstadt, en nu deed Dr. Luther hetzelfde. Wat zou hij anders behandelen dan de brandende kwestie, de vraag, die zijn hart in ijver en verontwaardiging branden deed? Hij begon reeds de mogelijkheid te onderstellen, dat er met betrekking tot den aflat gedwaald werd *a capite ad calcem*. Daarover wilde hij gehandeld hebben, en in dien geest schreef hij nog in Mei van het volgende jaar aan den Bisschop van Brandenburg bij de toezending van zijne *Resolutions*, in welke hij de Theses nader verklaarde en verdedigde. Hij worstelt daar blijkbaar naar helderheid van inzicht, maar hij heeft den goeden exegetischen grondslag voor al zijn beweerden aangaande boete en bekeering gevonden in de rechte beteekenis van het woord *Μετάνοια*, en dit, in verband met de overtuiging, door Staupitz in hem gewekt, toen hij hem eenmaal zeide: „dat de ware boete moest aanvangen met liefde tot God en de gerechtigheid,” — dit te zamen was voor hem onomstootelijk geworden en noopte hem zijne stem te verheffen tegen „de trompetstooten der aflatpredikers, hoe leed het hem was, dat hij moest hervoortreden uit het stille hoekske, dat hij steeds had liefgehad.”

Het is bekend hoe de Theses, als ware de zestiende eeuw in het bezit gekomen van spoorstaven en telegraafdraden, door Europa verspreid werden. Half November werden zij tot in Antwerpen gelezen en verspreid, tot schrik van Luther zelve. Hij had ze slechts in den kring der Universiteit willen onderzocht zien, om door middel van

het universitair onderwijs invloed voor hetgeen hij voorstond te verkrijgen. Veel was daarvan te wachten, want reeds in 1517 vond hij in dien kring voor zijne denkbeelden een toebereiden akker. De 125 stellingen van Carlstadt hadden de leer van Augustinus reeds in het licht gesteld; Amsdorf, zijn ambtgenoot, stond hem ter zijde, en zelfs onder de Juristen vond hij steun, met name bij den geleerden Hieronymus Schürpf, die hem niet, zooals Carlstadt, verliet, maar nog op den Rijksdag in 1521 voor zijn goed recht in de bres stond. Inderdaad was Luther's geest in 1517 reeds heerschende aan de Wittenbergsche Hoogeschool, en dáar niet alleen: zijn invloed was ook te Erfurt beslissend groot, en in de Rijksstad Neurenberg was een kring van wetenschappelijke mannen, van denzelfden geest beziel, ja zelfs in Ingolstadt en bij Eck zelve vonden zijne disputatiën toejuiching. Een rechtsgeleerde te Neurenberg, Scheurl, vroeger zijn ambtgenoot te Wittenberg, schreef aan den Hoogleraar Trutvetter te Erfurt: „overtuigd te zijn dat naar het streven van Luther eene groote omkeering in de theologische studiën aanstaande was, zoodat men voortaan zonder Aristoteles en Plato Theoloog zou kunnen worden.”

In de Theologie had de Hervormer zijne legerplaats en zijne woning gevestigd. Wat er ook na 1517 gebeurde, wat op hem aandrong en wat hem afleidde, hij dacht er niet aan zijne academische werkzaamheid te verlaten. De omstandigheden hebben later veel voor hem gewijzigd, maar zij hebben daarin geene afwijking en wezenlijke verandering kunnen brengen. Het was er mede als toen de ruiters van den Keurvorst hem naar den Wartburg voerden. Kon hij zijn auditorium te Witten-

berg niet met den mond bereiken: Ridder George bleef Maarten Luther, *Doctor Biblicus invariatus*, die daar in de rotsen bleef bouwen aan de vaste burg voor de christelijke waarheid: hij vertaalde er de Heilige Schrift, bij al hetgeen hij er nog meer deed voor de zaak, die hij diende. Doch zoo vaak en zoo lang hij te Wittenberg eene plaats vond voor het hol van zijn voet, vinden wij hem op den academischen leerstoel. Met de dagvaarding naar Rome en met de donkerste toekomst vóór zich, was hij daar bezig met zijne verklaring van den brief aan de Galatiërs, en wist hij de studeerende jongelingschap, — voor hem in vollen nadruk *spes patriae et ecclesiae*, — te bezielen „om met vuur en met de vlijt van de bijen” te studeeren. Zoo gunstig werkte het voorbeeld der Wittenbergers ook elders, dat van de hoogeschool te Leipzig weldra hetzelfde kon worden getuigd.

Het was in die dagen dat de jeugdige Melanchthon, voorwerp reeds van de bewondering van Erasmus, te Wittenberg kwam. Aan zijne hand oefende de oudere ambtgenoot zich in de grieksche taal, terwijl deze voor den jeugdigen philoloog leermeester en wetsteen werd voor theologische studieën. De disputatie met Eck te Leipzig, had aan Melanchthon den spoorslag gegeven om in de baan van Luther te treden, en van toen af was hij voor de Theologie gewonnen. Reeds in den zomer van hetzelfde jaar 1519 ving hij met een collegie over den Brief aan de Romeinen aan: een arbeid rijk aan vrucht, óók daardoor dat op die wijze de grond gelegd werd voor de beroemde *Loci Theologici*, de eerste protestantsche Dogmatiek. Was het niet natuur-

lijk, dat deze Universiteit, vrijgemaakt van de banden der scholastiek en van het kerkgezag en dienstbaar geworden aan eene Hervorming, die algemeen werd begeerd, steeds talrijker werd bezocht? Het onderwijs in het Hebreeuwsch werd er beter behartigd dan ergens elders; de klassieke studieën werden er begunstigd en bevorderd; er werd gezorgd, dat zich in de kleine academiestad een boekdrukker uit Bazel kwam vestigen, die met grieksche letters werken kon. Wanneer Luther voor al deze hervormingen zijnen vorst in een opzettelijk schrijven dank betuigt, terwijl hij den bloei der Universiteit aan diens bescherming en vrijgevigheid toeschrijft, dan is het wel duidelijk tusschen de regels te lezen, dat keurvorst Frederik en eene dankbare nakomelingschap dit alles aan den wakkeren Hoogleeraar, die zoo dankbaar was, dank wijten moesten. Hij was de ziel van alles en in allerlei toon sprak hij voor het academisch onderwijs in het belang van een gezond en veelzijdig geestelijk leven. Hij heeft zijn Maecenas niet losgelaten, vóordat deze in 1526 aan Melanchthon, die voor de philologie was aangesteld, het houden van bijbelsche voorlezingen opdroeg, maar eerst toen hij aan dezen zijn geleerden medestander bij de Exegese ook de Dogmatiek zag opdragen, terwijl hij zelf met Aurogallus de verklaring van het oude Testament op zich nam, en ook Bugenhagen en Jonas aan de faculteit verbonden waren, — eerst toen was hij te vrede. Rusteloos ging hij met deze ambtgenooten voort, totdat in 1536 door den opvolger van Frederik den Wijze, keurvorst Johan Frederik, bij eene nieuwe inrichting van de Universiteit de trouwe arbeider ontheven werd van de ver-

plichting, om voorlezingen te houden. Maar nóg ver-
traagde hij niet: tot aan zijn dood bleef hij als Decanus
aan het hoofd der faculteit, en hij ging voort, zoo dik-
wijls het hem mogelijk was, bepaaldelijk met het lezen over
Genesis. Deze *Enarratio in primum Librum*
Mose maakte hij nog in zijn laatsten tijd door den
druk gemeen (1544), een arbeid, waarbij zeker niet vol-
daan wordt aan de eischen van later eeuw, maar waar-
van een geleerde van onzen tijd, die meer geneigd was
tot veroordeelen dan tot prijzen, getuigen moest, dat hij
door rijkdom van gedachten en frischheid van geest
uitblinkt.

Zoo arbeidde Luther aan en voor de Hoogeschool.
Zijn program voor de inrichting van het Hooger On-
derwijs, waaraan hij steeds is trouw gebleven, gaf hij
reeds in zijn geschrift: „*Aan den christelijken*
adel der Duitsche natie”, waar hij dien op-
roept zijne zorgen aan de Universiteiten te wijden. „Wat
waren zij geworden onder de heerschappij der Kerk?
Heidensche Gymnasiën met een vleeschelijk gezind vrij
leven, met weinig onderwijs in de H. Schriften en het
christengeloof, geheel onder het regiment van Aristote-
les, die niet eens van de onsterfelijkheid afwist en wiens
zedekunde aan de christelijke deugd in den grond vij-
andig was. Het was goed dat men tot oefening voor
jonge lieden diens *Logica*, *Rhetorica* en *Poëtica* ge-
bruikte, maar vooral had men zich toe te leggen op
de grondige beoefening van het Latijn, het Grieksch
en het Hebreeuwsch, *Mathesis* en *Geschiedenis*. Zulk
studium generale hield hij voor al de faculteiten noodig.
Voor de Theologie verlangt hij als hoofdstudie die der

heilige Schrift in plaats van de Sententiën. De schriften der Vaders moest men zóo lezen, dat men er door geleid werd tot de heilige Schriften, onzen wijngaard, waarin wij te arbeiden hebben vóór alles. Aan de Medici laat hij het over op hunne faculteit toe te zien, maar voor de Rechten eischt hij de uitdelging van het kanonieke recht. Hij had daarvoor goede praktische redenen, onder anderen deze, dat Paus Bonifacius VIII niet voor niet gezegd had: „de Paus draagt alle rechten in het schrijn van zijn borst” (*in scrinio sui pectoris*). Er was daar willekeur in plaats van recht; wat had men er dus aan. Er was ook genoeg te doen voor het wereldsche recht: daar heerschte onzekerheid en verwarring.” Zoo sprak de Hervormer. De Juristen hebben hem weersproken, onder anderen zijn voortreffelijke vriend Schürpf, daar hij vreesde voor het rauwelijk op losse schroeven stellen van het *jus constitutum*, maar bij mannen van zijn stempel heeft het geen tegenspraak gevonden dat Dr. Maarten Luther een licht aan Duitschlands Hoogescholen en daardoor vooral Hervormer geweest is, dat hij aan de Hoogeschool reformatorisch werkzaam was.

Het is niet van belang ontbloot, M. H., dat wij ook met dezen factor in de geschiedenis der Hervorming rekening houden. Haar geestelijk karakter komt daarin te sterker uit, en eerst door dit te erkennen wordt haar recht gedaan. Want zij is de vrucht van een krachtig ontwaken van de religieuse behoefte, die zich kante tegen het bederf in Kerk en Maatschappij, in een tijd,

waarin nieuwe inzichten en strevingen zich deden gelden, die zich met de hiërarchie niet verdroegen.

Geen wonder dus dat de Reformatie op het terrein der wetenschap is aangevangen. Daar verzette zich het eerst de conscientie van Luther, en straks van Zwingli, tegen eene schoolwijsheid, die zich in het bezit waande van den sleutel aller kennis en die intusschen het werktuig was van een godsdienststelsel, opgegroeid en vergroeid bij de ontwikkeling van onbegrensde hiërarchische pretensiën, bij welker overlevering, te meer omdat zij als wetten golden, de oorkonden van het christendom hadden moeten achterstaan. Het scheen ongehoord, en toch was het niet voor het eerst dat op die oorkonden de aandacht gevestigd werd, naar den eenvoudigen regel, reeds door Tertullianus ingeroepen: „*Omne genus ad originem suam censeatur necesse est.*” Reeds hadden zich de ideën eener oppositie in dien reformatorischen geest tot een wetenschappelijk gebouw opgetrokken. De schriften van Wicleff en Gansfort behoefden slechts open te vallen om het aan ieder, die ze lezen kon, in de beide oogen te doen springen. Zoo moest het denkende deel der westerse christenheid in Kerk en School zich aanstonds in den strijd mengen, en als van zelf vereenigden zich rondom Luther en Zwingli al de tegenstrevingen, theologisch en literarisch, die in beider schoot naar het licht van een nieuwen dag worstelden.

Was het toeval, dat de man, die de lont aanbracht om de onhoudbare vesting te doen springen, deze machtige, deze eerlijke, deze ootmoedige en in God moedige geest was, met beide voeten staande op den grond, waarop echte wetenschap bloeien kon en ontbloeid is? Was het

toeval, nog eens, dat naast hem welhaast een Melancthon zich kwam voegen, zijn evenknie in godsvrucht en geestelijk inzicht, zijn meerdere in wetenschap? Mij dunkt, het is wel zoo redelijk met von Ranke te zeggen: „Ein wahrhaft göttliches Geschick, dasz diese Männer in diesem groszen Moment vereinigte." Hierdoor vooral was de strijd, toen die uitbrak, van meetaf op geestelijk terrein gebracht en was voor de tijden, die volgden, wanneer de storm der hartstochten tegen de machten van een onduldbaar behoud opstak, eene blijvende vermaning gegeven om niet te vergeten van waar men uitviel op den weg van het geweld. Bij ons, M. H., en bij onze kinderen blijve dan ook in gedachtenis, dat de Reformatie niet het werk van een partijzuchtigen volkswaan is geweest, maar eene beweging der geesten, zoo diep als de behoeften liggen van eens menschen innerlijkst leven, en zoo verheven te gelijk als onze hoogste aspiratiën stijgen kunnen. — Wat ons betreft — ik spreek uit naam van alle Academie-burgers, die zonen der Reformatie wenschen te zijn — wij geven ons aandeel niet prijs in de roeping, die ook dit geslacht heeft om haar werk voort te zetten en hare beginselen te handhaven, gedachtig aan hetgeen de beoefening der wetenschap aan de Universiteit voor de Hervorming geweest en door de Hervorming geworden is!

608.2
L97.9
T672 L

